

Билјана Тодорова ▪ Димитар Апасиев ▪
Елена Максимова ▪ Милица Шутова ▪
Олга Кошевалиска ▪ Страшко
Стојановски

СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО

Универзитет „Гоце Делчев“

Штип, 2020

СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО

Страшко Стојановски (ур.)

Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

Штип, 2020

Уредник
вон. проф. д-р Страшко Стојановски

Автори:
вон. проф. д-р Билјана Тодорова; вон. проф. д-р Димитар Апасиев; доц. д-р
Елена Максимова; доц. д-р Милица Шутова; вон. проф. д-р Олга
Кошевалиска; вон. проф. д-р Страшко Стојановски

СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО

Рецензенти:
проф. д-р Игор Камбовски, насл. вон. проф. д-р Лазар Нанев

Лектор:
Александар Димитров

Техничко уредување:
Страшко Стојановски

Издавач:
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

364.63-027.553
364.63-027.553(497.7)

СЕМЕЈНО насилство / [автори Билјана Тодорова ... и др.]. - Штип :
Универзитет "Гоце Делчев"-Штип, 2020. - 193 стр. : илустр. ; 25 см

Фусноти кон текстот. - Други автори: Димитар Апасиев, Елена Максимова,
Милица Шутова, Олга Кошевалиска, Страшко Стојановски. - Библиографија:
стр. 183-195

ISBN 978-608-244-749-0

1. Тодорова, Билјана [автор] 2. Апасиев, Димитар [автор] 3. Максимова,
Елена [автор] 4. Шутова, Милица [автор] 5. Кошевалиска, Олга [автор] 6.
Стојановски, Страшко [автор]
а) Семејно насилство б) Семејно насилство -- Македонија

COBISS.MK-ID 51975173

СОДРЖИНА

Предговор.....	5
----------------	---

ТРАГИ ОД ТРЕТМАНОТ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО ВО РИМСКОТО ПРИВАТНО ПРАВО, Димитар Апасиев.....	7
---	----------

Вовед.....	7
------------	---

I. АГНАТСКИ СУДОВИ – ДОМАШНО [КУЌНО] СУДСТВО	8
--	---

II. КОГНАТСКИ СУДОВИ – ФАМИЛИЈАРНО [РОДНИНСКО] СУДСТВО	13
--	----

1. Судење на жената	15
---------------------------	----

2. Судење на децата	20
---------------------------	----

СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА НА ЖРТВИ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО, Билјана Тодорова	27
--	-----------

Вовед	27
-------------	----

1. Заштита на жртви на семејно насилство согласно со Законот за превенција, спречување и заштита од семејно насилство	31
---	----

2. Заштита на жртви на семејно насилство согласно со Законот за социјална заштита	38
---	----

2.1. Улога на ЦСР во заштита на жртви на семејно насилство.....	43
---	----

Заклучок	54
----------------	----

СЕМЕЈСТВОТО КАКО КРИМИНОГЕН ФАКТОР ЗА ПОЈАВА НА ДЕТСКО ПРЕСТАПНИШТВО, Олга Кошевалиска	61
---	-----------

Вовед во улогата на семејството како криминоген фактор	61
--	----

1. Краток осврт на семејните услови кои можат да влијаат врз појавата на детското престапништво	66
---	----

а. Материјални недостатоци или материјален вишок во семејството.....	67
--	----

б. Нецелосните семејства како ризик-фактор.....	76
---	----

2. Останати фактори кои може да влијаат на појавата на детско престапништво	82
---	----

3. Влијанието на семејството во рецидивизмот кај децата	89
Заклучни согледувања	91

ПРИМЕНАТА НА ЧЛЕН 12 ОД КОНВЕНЦИЈАТА ЗА ПРАВАТА НА ДЕТЕТО ВО СУДСКИТЕ ПОСТАПКИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА,

Милица Шутова	95
Вовед.....	95
1. Процесноправната положба на детето и неговото застапување во граѓанските судски постапки	98
2. Влијанието на возраста и зрелоста во постапките во кои се одлучува за правата на детето	102
3. Мислењето на детето во судските постапки во европските земји.....	104
Наместо заклучок	109

ВИКТИМИЗАЦИЈА КАКО РЕЗУЛТАТ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО, Елена

Максимова	111
1. Жената како жртва на семејно насилство	127
<i>1.1. Семејното насилство и насилството врз жената во Република Македонија, од законска уреденост до криминолошки приказ</i>	<i>139</i>

СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО: ИСПИТУВАЊЕ НА ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ,

Страшко Стојановски	167
1. Методологија на истражувањето	167
2. Резултати од истражувањето	168
Заклучок	179

Библиографија.....	183
---------------------------	------------

Прилог 1: Рецензија, проф. д-р Игор Камбовски.....	197
---	------------

Прилог 2: Рецензија, нас. вон. проф. д-р Лазар Нанев	199
---	------------

Предговор

Трагајќи низ лавиринтите на академската слобода, остварувањата на секој универзитетски професор не завршуваат низ симплифицираното десеминирање на знаењата во рамките на наставните курикулуми и поминатите часови во предавалните и амфитеатрите. Академскиот амбиент и комфор се отелотворува подеднакво и низ творечката дејност, но кога ќе се синтетизира разменетото искуство со студентите и авторскиот порив на наставниот кадар, тогаш зборуваме за вистински академски амбиент.

Се сеќавам, кога пред петнаесетина години додека го пролистував Шушњиќ и неговата *„Методологија, критика науке“*, се восхитував како може професорот да се инспирира од студентите. Заемното разменување на идеи и инволвирањето на студентите во рамките на практични истражувања по предметите Граѓанско општество и Социологија на правото го иницираа ова дело. Да, сè започна од студентите!

Во рамките на академската профилација на Правниот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип, интердисциплинарноста нуди можност за создавање на многу вакви дела на слични или различни тематика, низ кои наставниот

и академски кадар може да го артикулира својот светоглед, низ призмата на сопствената супспецијалност.

Токму во соработката, во која се вклучени историски, граѓанско-правни, кривично-правни, социолошки, феноменолошки и криминолошки аспекти на семејното насилство, се пронајдоа професорите Тодорова, Апасиев, Кошевалиска, Максимова, Стојановски и Шутова и како финален производ го продуцираа делото кое е пред нас.

Ова дело претставува мал придонес од дел од академскиот колектив на Правниот факултет во Штип кон јавната дебата, која треба да биде производ инициран од научната скепса, пласираните тези, проблематизираниите прашања и, секако, можноста да се понудат решенија за одредени општествени проблеми.

Се надевам дека иако млад, во втората декада од своето постоење, Правниот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ ќе се гради поинтензивно и во овој правец на поврзување на професорот, студентот, јавното мислење, дебата, дискурс и јавниот интерес воопшто.

Страшко Стојановски

Штип, 19.08.2020 година

ТРАГИ ОД ТРЕТМАНОТ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО ВО РИМСКОТО ПРИВАТНО ПРАВО

вон. проф. д-р Димитар Апасиев

dimitar.apasiev@ugd.edu.mk

Вовед

Уште на самиот почеток треба да потенцираме дека во најраниот римски период наспроти организираната општествена заедница (*civitas*) не стоеше поединецот (*individua*), туку семејството (*familia*)! Со други зборови, човекот тогаш беше „изгубен“ во рамките на големото семејство, па затоа, во тој почетен развоен период, доминантна беше улогата на приватните судови. Овие судови, всушност, беа оние кои функционираа во рамките на едно домаќинство и кои првенствено беа одговорни и природно надлежни за пресудување во приватните, меѓународнински или т.н. фамилијарни спорови. Овие спорови, пак, првенствено беа поврзани со поинтимните семејни прашања, како оние за потеклото и сродството, за бракот и родителството т.е. посвојувањето, за туторството и старателството, за поделбата на имотот и сл.; а дури потоа се занимаваа со екстерните прашања – на пример, во случај кога член на нивната семејна заедница ќе причинел штета на некое друго семејство. Затоа, овие први семејно-роднински и легитимни правосудни органи, само условно

– според видот на сродството – би можеле да ги класифицираме на т.н. агнатски и когнатски судови.

I. АГНАТСКИ СУДОВИ – ДОМАШНО [КУЌНО] СУДСТВО¹

Од до нас достапните текстови на старите автори не е јасно дали, во рамките на **конзорциумот** (*anticum consortium* или *societas fratrum*), односно семејната задруга на агнатските сродници која се создаде непосредно по распаѓањето на родот (*gens*), постоеја и Домашни [куќни] судови, кои делуваа во рамките на поширокото домаќинство. Ова е поради фактот што во најстарите фамилии, крвните врски сами по себе немаа правно значење доколку роднината не живееше „под ист покрив“, односно во една иста семејна заедница со блиските – која, во тој период, беше заедница на производители (*familia rustica*). Се знае дека на чело на задругата се наоѓаше *старешината*, а машките лица од најстарата генерација, со еднакви права и заедно со него, учествуваа во решавањето на општите и заеднички работи.

Подоцна кога римските конзорциуми, под влијание на развитокот на производствените сили, почнаа да се распаѓаат и да се делат на неколку помали домови или домаќинства (*domus*), кои всушност беа **патријархални агнатски семејства** (*familia respublica*), тие почнаа да функционираат како самоодржувачки затворени стопански целини, чија цел беше – преку заедничкото

¹ Трудов е сепарат од книгата *Римско судско право – I (Правосудниот систем во времето на Кралството)*, Magna Carta, Скопје, 2016, 23-42.

живеење и работење – да обезбедат нужни средства за сопствен опстанок и егзистенција. Главниот *шеф на домаќинството* (*pater familias*) – кој уште се нарекуваше и глава на фамилијата или старешина на патријархалното семејство – всушност беше единственото „лице со свое право“ (*sui iuris*) т.е. она лице во чији раце беше сконцентрирана сета власт во семејството. Оваа негова неограничена власт беше позната како „потестас“ (*potestas*) или „доминиум“ (*dominium*) – што значеше потполна, апсолутна и доживотна власт врз својата жена, како и врз жените на неговите женети синови (*manus*); врз своите родени или посвоени деца и врз нивните потомци, односно врз своите внуци и правнуци – како „лица под туѓа власт“ т.е. лица *alieni iuris* (*patria potestas*);² потоа врз робовите и добитокот (*dominica potestas*); како и врз сиот имот составен од земјишта, згради, куќи, вили, амбари, трла и други недвижности или, пак, подвижни ствари какви што биле средствата за производство и производите на трудот од неговите потчинети (*dominium* или *proprietas*).³

Во врска со можното постоење на т.н. **домашен суд**, интересен е еден фрагмент даден од Сервиј (Maurus Servius Honoratus / IV–V век), во своите познати Коментари на Вергилиј,

² *Pater familias* беше „оној кој во домот господареше“ (*qui in domo dominium habet*); а *patria potestas* беше „сета власт врз стварите и лицата“ (*et in res, et in personas*) – D. 50, 16, 195, 1.

³ Види и кај Иво Пухан, Мирјана Поленак-Акимовска, Владо Бучковски и Гоце Наумовски, *Римско право*, Скопје, УКИМ, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2014, 128–133.

кога споменувајќи го римскиот крал Нума Помпилиј,⁴ кој владеел во почетокот на VII век пр. н. е., вели дека ако во негово време некој убиел некого од небрежност, тогаш „за главата на убиениот, неговите агнати на собранието требало да понудат овен“!⁵ Од вака дадената формулација не е докрај јасно дали пред да одат на народниот собраниски суд, односно пред да се појават пред Куријатските комиции како тогашни зборни органи на власта, агнатите (*agnates*) – кои живееле заедно со убиецот – спроведуваа одредена т.н. *интерна [домесциона]* казнена постапка спрема него, како ненамерен сторител на така тешко кривично дело кое, во конкретниот случај, требало и морало да биде „откупено“ токму од страна на неговите сродници – агнати.⁶

Историчарот Дионисиј Халикарниски од I век пр. н. е.,⁷ говорејќи за правото на обајцата родители да не го прифатат новороденчето, ни дава и еден интересен пример на, условно речено, **соседски суд** – имено, родителите и блиските роднини на бебето биле должни, пред да го *отфрлат* тукушто роденото детенце кое имало вродени малформации, истото да им го покажат

⁴ Numa Pompilius (вл. ок. 715–673) е вториот од вкупно седумте римски кралеви од т.н. Етрурска династија, кој дошол на престолот веднаш по легендарниот основач на градот – Ромул.

⁵ Cf. Serv., *Verg. georg.*, III, 387: Во Нумиевите закони е пропишано дека за оној кој од немарност убие некого требало, за главата на убиениот, неговите агнати на Собранието да понудат овен (In Numae legibus cautum est, ut si [quis] imprudens occidisset hominem, pro capite occisi agnatis eius in contione offerret arietem).

⁶ Servius, *Vergilii ecl.*, IV, 43.

⁷ Дионисиј (Dionisius), кој творел во Августовско време, потекнувал од малоазискиот град Халикарнас, по што го добил и презимето. Автор е на познатото дело насловено како *Antiquitates Romanarum* (7 год. пр. н. е.) – кое се преведува како *Римски старини* или како *Римска археологија*, а е поделено на вкупно дваесет книги, од кои во целост се зачувани само првите девет.

на комшиите „кои ќе посведочат за вистинитоста на таквата ситуација“ [cf. Dion., *Antiquitates*, II, 15, 2]:⁸

[Уште првиот римски рекс] Ромул им наметна обврска на граѓаните [овие] да [мораат] ги прифатат сите машки деца и [само] првородената ќерка, но не и недоносеното дете [т.е. зачетокот], ниту детето кое е сакато, ниту [ако е] монструм. За овие [деца] на родителите не им е забрането да ги изложат [т.е. да не ги прифатат на одгледување, односно едноставно да ги отфрлат и остават да умрат], но само ако претходно – веднаш по раѓањето – им ги покажат на [петмина од] своите [најблиски] соседи, за овие да [можат да] посведочат [за тоа]... Против оние кои не се покоруваа на овие закони, одреди и казни, а помеѓу останатите била и таа да им се заплени [една] половина од имотот.⁹

Во поглед на овде споменатото и мошне контроверзно **право на изложување** т.е. отфрлање или неприфаќање на новороденчето, треба да напоменеме дека во најстаро време *прифаќањето на новороденчето (tollere liberum)* како рамноправен член на семејната заедница, кое се изведуваше од страна на *pater familias*-от, беше еден од двата конститутивни услови за засновање на *patria potestas* врз него. Вториот неопходен услов беше детето да е родено од жена која била во правовалиден римски брак

⁸ Дури и подоцна, во Законот на 12 табели, се вели дека „деформираното дете треба веднаш да се убие“ [*Lex XII tab.*, 4, 1: *Cito necatus tanquam ex XII tabulis insignis ad deformitatem puer*].

⁹ Cf. Cicero, *De legibus*, III, 8, 19 – *XII tab.*, 4, 1: *Necessitatem imposuit Romulus civibus, omnem virilem prolem educare et filias primogenitas, necare vero nullum fetum triennio minorem, nisi natum mutilum aut monstrum statim post partum, quos a parentibus exponi non prohibuit, dummodo eos prius ostenderent quinque vicinis proximis [iique id comprobassent; in eos uero, qui legibus istis non obtemperarent, poenas statuit cum alias tum etiam hanc, bona eorum pro parte dimidia publicari].*

(*matrimonium iustum*) со *pater familias*-от или со некој машки член на неговиот *domus*. Всушност, шефот на семејството, веднаш по породувањето на мажената жена, го земаше детето в раце и церемонијално го креваше од земјата т.е. неколку пати го подигаше во воздух – на тој начин симболично прифаќајќи го и признавајќи го за свој потомок. Овој чин, во понатамошниот развој на римското семејно право, го изгуби своето правно значење и неговото свесно или несвесно пропуштање не предизвикуваше никакви правни последици.¹⁰

А за тоа што за ова право беше предвидено во древниот Закон на 12 таблици, единствен извор ни е една одломка од познатото Цицероново дело За законите (*De legibus* / издадено меѓу 51 и 46 год. пр. н. е.): тој тука, говорејќи во контекст на нововостановената трибунска власт, попатно го споменува и ова татковско право кое, дури и во тоа ранорепубликанско време, било ограничено само на „монструозните деца“ кои би биле родени со некакви малформации и/или вродени деформитети [cf. Montesquieu, *De l'ésprit...*, IV, 23, 22].¹¹ Во класичниот период *правото на излагање* на децата се задржа само во некои исклучителни случаи, кога детето ќе беше родено со изразити психофизички дефекти, мани, недостатоци или деформации кои требаше да бидат од таков вид што тоа би било „неспособно за живеење“ (*monstra, portenta, ostenta* или *prodigia*). Под овие различни називи се подразбираше некој вид на

¹⁰ Види и кај Adolf Berger, *Encyclopaedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, The American Philosophical Society, 1953, 738.

¹¹ Cicero, *De leg.*, III, 19 – cf. Monteskje, *O duhu zakona - Tom II*, Beograd, ZID „Filip Višnjič“, 1989, 126.

хуманоидно суштество кое немаше вистински и правилен човечки облик (*contra format humani generis*), туку беше само живородено и не се знаеше до кога ќе преживее.¹² За ова право во Јустинијановите Дигести воопшто нема посебен титулус, а соодветните наслови во Јустинијановиот Кодекс и во Новелите, кои датираат од VI век, не ни кажуваат ништо поконкретно.¹³

II. Когнатски судови – Фамилијарно [роднинско] судство

Агнатското сродство, како основен вид роднинска врска, постоеше во Рим сè додека римското семејство претставуваше главно заедница на производители (*familia rustica*). Кога тоа почна да се претвора во *заедница на потрошувачи* (*familia urbana*), напоредно со еволуцијата на семејството дојде и до еволуција во сфаќањето за суштината на сродничките врски. Па така, постепено надвлада сфаќањето дека како сродници, без оглед на прашањето за заеднички живот, треба подеднакво да се сметаат и лицата што меѓусебно се поврзани со крвни врски. Целосното превладување на овој став дојде многу доцна, дури во времето на Јустинијан, кога системот на агнатското сродство конечно беше потиснат од

¹² Но и покрај тоа што тие не се сметаа за луѓе, сепак се броеја при остварувањето на *ius liberorum* на мајката, која се ослободуваше од власта на таторот ако во текот на животот родеше најмалку три брачни деца (односно четири – доколку таа беше ослободеничка т.е. поранешна робинка, а не полноправна римска граѓанка).

¹³ Види, на пример, D. 25, 3 – *De agnoscendis et alienis liberis vel parentibus vel patronis vel libertis* (D. 25, 3, 1, 16 - *Ulpianus 34 ad ed.*: Plane si denuntiante muliere negaverit ex se esse praegnatam, tametsi custodes non miserit, non evitabit, quo minus quaeratur, an ex eo mulier praegnas sit. quae causa si fuerit acta apud iudicem et pronuntiaverit, cum de hoc agatur quod ex eo praegnas fuerit nec ne, in ea causa esse, ut agnosci debeat: sive filius non fuit sive fuit, esse suum).

системот на крвно или когнатско сродство. Крвните сродници (*cognates*), кои живејат во т.н. **когнатско семејство** беа лица што непосредно или посредно потекнуваат барем од еден заеднички предок – било да е тоа по таткова или, пак, по мајчина лоза; и било да се тоа сродници по права (*linea recta*), или по странична линија (*linea collateralis*). Овој тип на римско семејство настануваше постепено, со воведувањето на латифундиското стопанисување, и се ширеше паралелно со економското и личното подобрување на положбата на дотогаш зависните лица *alieni juris* (*peculium*, *bona adventicia* и сл.), потоа со надвладувањето на бракот без *manus*, како и со новиот законски т.е. интестатски наследен ред. *Потесното когнатско семејство* беше заедница на блиски крвни сродници што истовремено живејат во заедничко домаќинство и во него, по правило, влегуваат *pater familias*-от со жената, децата/посвоениците и нивните потомци; додека, пак, *поширокото когнатско семејство* всушност не беше некој посебен вид заедница, туку само збир на подалечни роднини што потекнуваат од крвта на некој заеднички предок – а меѓу кои, токму поради овој факт, условно можеле да настанат и некои заемни права и обврски, првенствено поврзани со прашањата за издршката и наследувањето.¹⁴

¹⁴ Пухан и др., *op. cit.*, 130–133. Види и: D. 50, 16 – *De verborum significatione* (D. 50, 16, 195, 2 sq. - *Ulpianus 46 ad ed.*: ... iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate aut natura aut iure subiectae, ut puta patrem familias, matrem familias, filium familias, filiam familias quique deinceps vicem eorum sequuntur, ut puta nepotes et neptes et deinceps...; & D. 50, 16, 195, 4 - *Ulpianus 46 ad ed.*: Item appellatur familia plurium personarum, quae ab eiusdem ultimi genitoris sanguine proficiscuntur [sicuti dicimus familiam iuliam], quasi a fonte quodam memoriae).

1. Судење на жената

Во поглед на статусот и положбата на жената во римското лично право (*Ius quod ad personas perinet*), установите на семејното т.е. брачното право разликуваа два основни вида **бракови**, чиешто внатрешни односи меѓу брачните другари битно и драстично се разликуваа:

а) Во случаите на т.н. *бракови со манус* (*matrimonium cum manu*), кои беа типични во старо време, положбата на жената беше значително полоша бидејќи таа имаше третман на лице *alieni iuris* и единствено законски признато право ѝ беше правото на наследување. Имено, со чинот на *conventio in manum* врз неа се засновуваше двојна власт: онаа на таткото т.е. свекорот – старател (*potestas*) и онаа на сопругот т.е. мажот – хранител (*manus*).¹⁵ Во овој брак жената стануваше нов, доведен член во семејството на мажот и потпаѓаше под непосредна зависност на тамошниот шеф на *familia*-та. Со самото тоа се прекинуваа врските на жената со нејзиниот поранешен *domus*, бидејќи таа стануваше агнат со агнатите на мажот, а веќе не беше агнат во семејството на татка си – иако когнатските врски си остануваа да постојат. Во новото семејство жената беше *filiae loco* и сиот имот на таквата жена, што таа ќе го донесеше како мираз (*dos*) или ќе го стекнеше подоцна, преоѓаше врз „новиот татко“ т.е. *pater familias*-от на мажот, доколку

¹⁵ Доколку таа не беше потчинета под едната од овие „власти“, тогаш најверојатно беше под другата – па оттука, нормално е што римските госпоѓи тешко го поднесуваа ваквиот деградирачки третман. А положбата на жената е илустрирана и преку неколку груби изреки: *Nisi convenissent in manum viri* или *Ne sis mihi patruus oro*. Види и кај Montesque, op. cit. (Tom I), 121.

самиот маж не беше лице *sui iuris*. А, пак, доколку и мажот сè уште беше лице *alieni iuris*, нивните лични односи беа регулирани со обичајното право и на фактички начин. Така, на пример, жена која не е под манусот на мажот, беше ставана под т.н. трајно старателство, поточно законско туторство (*tutela legitima*) кое најчесто му беше доверувано на нејзиниот најблиски машки сродник.¹⁶

б) Во римските бракови без манус (*matrimonium sine manu*), кои беа типични во класичниот и посткласичниот развиток на римската држава, положбата на жената беше значително подобра, бидејќи таа имаше третман на лице *sui iuris* – што, пак, беше резултат на општествено-економското, а донекаде и правно осамостојување на жената. Во овие бракови жената не стануваше агнат со агнатите на мажот, туку остануваа врските со своето поранешно семејство и таа ја задржуваше својата независност и својата правна и деловна способност (*capacitas*). Но, и во овој вид на „слободен брак“, кој во тоа време беше третиран за современ и помодерен од заостанатата форма на брак со манус, мажот и жената беа должни меѓусебно да се помагаат и почитуваат, како и да се воздржуваат од секаков акт со кој би била доведена во прашање нивната брачна заедница. Поради тоа, тие не смееја

¹⁶ *Lex Iulia de maritandis ordinibus* (18 год. пр. н. е.) и *Lex Papia Poppaea* (9 год. од н. е.), донесен исто така за време на Август, беа најпознати при регулирањето на замрсените прашања кои произлегуваа од брачните односи. Вториов закон наложуваше дека оние жени кои ќе родат три или повеќе деца ќе бидат ослободени од туторството (*ius liberorum*); додека, пак, уште од порано постоеше обичај дека доколку жената, во првата година од бракот склучен во форма на *usus*, преноќеше три ноќи надвор од куќата на мажот (*usurpatio trinoctii*) – таа не влегуваше во манусот на мажот/свекорот.

меѓусебно да се тужат, а не мораа ни да сведочат еден против друг. Жената ја добиваше општествената положба и домицилот на својот законски сопруг, како и правото да бара издршка од него; мажот, пак, можеше да бара жената да живее во неговото домаќинство, а имаше и ограничено право да управува со миразните добра на жената.¹⁷

Античкиот хроничар од вториот век – Плутарх,¹⁸ во неговото капитално дело *Споредбени животописи*, ни открива дека легендарниот римски основач и прв монарх – Ромул (Romulus / вл. ок. 753–715), уште на почетокот предвидел дека **мажот** може да ја остави жената во случаите на *неморал*, како што се: недомаќинлук, разголнување, флертување со други мажи, чедоморство и сл. Од друга страна, пак, како своевидна противтежа на ваквата доминантна позиција и мажествена брачна власт, сопругот требаше да биде „жртвуван на подземните богови“ (*sacrificium*) ако

¹⁷ Повеќе кај Пухан и др., *op. cit.*, 139–140.

¹⁸ Плутарх (Πλούταρχος или Lucius Mestrius Plutarchus / ок. 46–120/126), е познат хроничар од периодот на Империјата, по потекло од бојотскиот град Херонеја во Средна Грција. Се образувал во Атина, а неколкупати престојувал во Рим, каде имал пријатели меѓу тамошните високи слоеви, па дури се здобил и со титулата конзулар. Автор е на многу дела, меѓу кои за нашето истражување најзначајно е споменатото дело *Споредбени животописи* или *Паралелни биографии* (Βίοι Παράλληλοι или *Vitae paralelae*). Ова интересно дело содржи 23 биографски „парови“ – по еден од хеленистичкиот и по еден од римскиот свет, како и четири единечни биографии, а токму од него податоци црпат и многу подоцнежни европски автори. За потребите на овој труд, посебните биографии опфатени во ова Плутархово дело ќе бидат цитирани како посебни референтни книги.

својата законска сопруга ја тера и *подведува* на проституција¹⁹ [cf. Plutarchus, *Vitae paralelae - Romulus*, XXII]:

*[Ромул] востанови неколку закони, меѓу кои особено строг беше оној кој не ѝ допушташе на жената да го напушти мажот, а на мажот му допушташе да ја истера жената поради труење или пометнување на породот, или поради правење лажни клучеви, или поради прељуба. Ако некој, поради други причини, ја отпуштил од себе жената – дел од својот имот ѝ го давал нејзе, а дел посветувал на божицата [на плодноста] Церера. Оној, пак, кој ја [подведува и ја] продава жената [како курва] – да се жртвува на подземните богови.*²⁰

На оваа тема постојат записи и од споменатиот хеленски историчар Дионисиј Халикарниски, поврзани токму со владеењето на првиот крал Ромул – којшто наводно, уште во VIII век пр. н. е., предвидел дека за жената која ќе се оддаде на *пијанство* или на блуд, следува најтешката смртна казна! Меѓутоа, оваа строга казна требаше да ја донесат заедно нејзиниот маж и нејзините **когнати** –

¹⁹ За кривичното дело „подведување“ (*lenocinium*) види повеќе во одделот каде што е обработен Постојаниот кривичен суд за прељубодејствие, односно т.н. Адултериска поротна квесија.

²⁰ Constituit quoque leges quasdam, quarum illa dura est, quae uxori non permittit divertere a marito, at marito parmittit uxorem repudiare propter veneficium vel suppositionem partus vel falsationem clavium vel adulterim commissum; si vero aliter quis a se dimitteret uxorem, bonorum eius partem uxoris fieri, partem cereri sacrum esse iussit; qui autem venderet uxorem diis inferis immolari. *Заб.: текстот којшто го презентира проф. Маленица, кај причините за истерување на жената, е нешто поразличен од дадениов – како во оригиналниот латински, така и во преводот: „... Поради труење на децата, подигнување на тогата [флертување] или извршено неверство“ (... propter veneficium circa prolem vel subiectionem clavium vel adulterium commissum)! Некои антички автори, пак, кај причините за истерување на жената ги додаваат и следниве: „Ако жената пиела вино, ако се открила под тогата [т.е. непристојно се разголила пред гостите], ако без дозвола на мажот отишла на некоја свеченост [и лумпувала]“. Цит. сп. Mila Jovanović, *Komentar starog rimskog Ius civile (Knjiga prva: Leges Regiae)*, Niš, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, 2002, 60.

односно првенствено крвните роднини на жената, а не само оние на мажот (Dion., *Antiquitates*, II, 25, 6).²¹ Монтеѕкје, говорејќи за куќниот суд кај Римјаните, не заборава да потенцира дека има основа да се верува дека во обичните случаи мажот беше тој кој сам ѝ пресудуваше и ја казнуваше жената; додека, пак, во случај на поголеми и потешки прекршувања на моралот тој ѝ судеше заедно со пет нејзини роднини. Затоа и класичниот римски правник од третиот век, Улпијан, говорејќи за судењата на неморалните злодела, разликува „тешки дела“ (*mores graviores*) и „лесни прекршоци“ (*mores leviores*) – cf. Mont., *De l'эспирит*, I, 7, 10:²²

Мажот ги свикуваше роднините на жената и пред нив судеше. Овој суд го одржуваше моралот [и] во Републиката. Тој требаше да суди не само во случаите на кршење на законот, туку и во случаите на повреда на моралот. А да се суди за повреда на моралот, мора да се биде морален! Казните кои овој суд ги досудуваше мораа да бидат, а впрочем и беа, произволни: тешко дека сè она што се однесува на моралот и на правилата за скромност може да биде опфатено во еден законски кодекс. Оти на законите им е полесно да го уредат она што ти им го должиш на другите, ама им е тешко да го опфатат сè она што човек си го должи на самиот себе.²³

²¹ Cf. Fest., L., 197, *Osculana pugna*; Plin., *N.H.*, XIV, 13; & Gell., X, 23, 4: За ова крвните сродници судеа заедно со мажот – ако жената изврши неверство [прељуба/блуд] или ако е докажано дека таа пиела вино; за обата случаја Ромул смртна казна допуштил (*De his cognoscebant cognati cum marito: de adulteriis, et si qua vinum bibisse arqueretur; hoc utrumque [enim] morte punire Romulus concessit*).

²² Ulp. VI, §9, 12-13.

²³ Montesqje, op. cit. (Tom I), 119–120.

2. Судење на децата

Во дамнешните времиња, кога раскошот не беше познат меѓу Римјаните, сите деца остануваа во татковата куќа и во неа живееја со своите семејства. На децата од двајца браќа, односно на првите братучеди, се гледаше како на родени браќа/сестри и бракот меѓу нив беше забранет, односно половото општење меѓу овие блиски роднини до четврти степен на сродство во странична линија се сметаше за родосквернавање (*incestum*). Дионисиј Халикарниски ни говори за неприкосновеното татковско право (*patria potestas*), озаконето уште од страна на Ромул, коешто подоцна нужно ќе биде ограничено. Имено, како што видовме, во почетокот **таткото на фамилијата** (*pater familias*) имаше апсолутно право врз животот на своите деца! Оттука, јасно е дека доминираше неговата неограничена улога на главен судија при креирањето на судбината на децата кои се под негова власт – без оглед на нивната возраст или пол, како и без оглед на тоа дали тие се негови родени или, пак, подоцна се посвоени во рамките на семејството [cf. Dion., *Antiquitates*, II, 26, 4; II, 27, 1–3]:

[Ромул] на таткото му предаде потполна власт врз синот [и врз ќерката], и тоа доживотно; му беше допуштено да го фрли синот во темница, да го иштиба, врзан да го принуди на земјоделски работи или [дури и] да го убие... Така, на таткото му беше допуштено да го продаде синот – па овој да стекнува за таткото... Исто така, на таткото му беше допуштено да стекнува [имот] преку синот, сè до

третата продажба; по неа, пак, овој се ослободуваше од таткото.²⁴

Во XVIII век францускиот рационалист Шарл Луј Монтескје,²⁵ во неговото капитално дело *Духот на законите* (*De l'ésprit des lois* / 1748) – кога говори за погоре опишаното татковско „право на изложување“ на новородените деца – се повикува на втората книга од Дионисевиот спис *Римски старини* и вели дека Ромул подоцна не дозволуваше да биде убиено ниедно дете кое е помладо од три години, на тој начин помирувајќи го законот кој на татковците им даваше дискреционо право врз животот и смртта (*ius vitae necisque* или *ius vitae ac necis*) на новороденчињата, од една страна; и законот којшто го забрануваше нивното изложување, а особено она на здравите машки деца и на првородената ќерка (*filia primogena*), од друга страна [cf. Mont., *De l'ésprit*, IV, 23, 22].²⁶ Имено, не е тешко да се заклучи дека и самите Кралски закони, како и подоцнежните обичаи го ублажуваа и ограничуваа ова неприкосновено субјективно татковско право врз судбината на

²⁴ Cf. Papin., *Coll.*, 4, 8; & *XII Tab.*, 4, 2: [Romulus] omnem potestatem in filium patri concessit, idque toto vitae tempore, sive eum carcere includere, sive verberare, sive vinctum ad opera rustica detinere, sive occidere vellet... Etiam vendere filium permissit patri; ...quin etiam hoc concessit patri, ut usque ad tertiam venditionem per filium acquireret: post tertiam vero venditionem liberabatur filius a patre.

²⁵ Монтескје (Charles-Louis de Montesquieu / 1689–1755) е познат француски правник, политички философ, книжевник и социолог и еден од најпознатите претставници на европското просветителство. Важи за одличен познавач на римската историја, а има напишано и посебна книга *Размисли за причините за величината на Римјаните и за нивната пропаст* (*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* / 1734), која речиси целата е вметната во неговото подоцнежнo и најзначајно двотомно дело *Духот на законите*.

²⁶ Во римското семејно право првородената ќерка отсекогаш имаше привилегиран статус во однос на подоцна родените ќерки, кои во Старото право и понатаму можеа да бидат отфрлани. Види и кај Montesque, op. cit. (Tom II), 126.

своето дете, бидејќи не е познат ниту еден подоцнежен римски пишан закон којшто изречно го допушта ова моќно и екстремно право на *pater familias*-от – тој да може непречено и самостојно да му изрече смртна казна на своето дете. Имено, согласно со древните обичајни правила за „домашното судење“ (*iudicium domesticum*), пред да изрече потешка казна врз жената, децата или робовите, шефот на семејството требаше да се консултира со востановениот внатрешен **Совет на роднините** (*consilium propinquorum*), како еден вид на пошироко фамилијарно собрание составено главно од постарите членови (*consilium propinquorum necessariorum*), или дури и од блиските и долгогодишни куќни пријатели (*consilium propinquorum et amicorum*) – но, заклучокот кој ќе произлезеше од ова советување немаше облигаторно дејство за таткото и тој можеше да не го испочитува. За злоупотреба и пречекорување на наведеното татковско право, во периодот на Републиката, несовесниот родител беше казнуван со инфамија (*infamia*), преку впишување цензорска забелешка (*nota censoria*); додека, пак, империјалното законодавство сè повеќе и повеќе го ограничуваше ова строго право, сè до моментот кога тоа наполно беше укинато – во IV век по Хр., за времето на царот Валентинијан Први.²⁷ Имено, уште во периодот на когнатското семејство (*familia urbana*), власта на *pater familias*-от спрема лицата кои беа под негова власт веќе не беше ниту неограничена, ниту доживотна. Тогаш таа главно се сведувахе на *правото на кастигација* (*castigatio* или *ad modicam castigationem*) т.е. соодветно, пропорционално, и респектабилно

²⁷ Berger, op. cit., 408, 521 and 534.

физичко казнување, најчесто преку благо тепање со прачка (*fustis*) или пердашење со камшик (*flagellum*) на лицето *alieni iuris*; како и на правото на шефот на семејството од нив да бара почитување, а кога тоа било нужно и издршка. А, пак, за возврат тој беше должен да ги чува, воспитува и издржува децата, како и другите членови на семејството. Значи, кога во Рим веќе не им беше дозволувано на татковците да ги усмртуваат своите деца, најчесто магистратите беа тие кои, во консултација со таткото, ја досудуваа речиси истата казна која и тој самиот би ја одредил [cf. Mont., *De l'ésprit*, II, 15, 17 и V, 26, 4].²⁸

Во поглед на т.н. меѓународнински или **фамилијарни злодела**, Фест (Sextus Festus)²⁹ ни говори за строгата казна која наводно била предвидена уште од Ромулово време, а се однесуваше на *непочитување на родителите* – своите или на својот сопруг, и се состоеше од ритуално жртвување на татковите богови (*sacrificio*), односно беше извршувана преку т.н. посветување на боговите на предците (*sacra privata, sacra familiaria, sacra gentilicia* или *communio sacrorum*) – [cf. Festus, *Plorare*, P 230]: „Ако синот го удри родителот, така што овој ќе заплаче – детето да биде жртвувано на отечките богови. Ако, пак, снаата оди пред свекрвата – невестата нека биде жртвувана на отечките

²⁸ На пример, кај Римјаните таткото, како старешина на патријархалното семејство, можеше дури да ја присили својата ќерка таа еднострано да го раскине бракот со својот сопруг, иако претходно тој веќе беше дал дозвола за склучување на истиот. *Codex de Repudiis et Iudicio de moribus sublato*, V – cf. Monteskje, op. cit. (Tom I - II), 173 [f. 3] и 279.

²⁹ Од текстот на Монтеѕкје не е јасно на кој Фест точно се мисли – дали на римскиот граматичар Секст Помпеј Фест (II век), кој твореше во Галија, а е автор на етимолошкото дело *Prisorum verborum cum exemplis*; или, пак, на доцноримскиот историчар Секст Руфиј Фест (IV век), кој беше и проконзул на Африка, а е автор на книгата *Кратка римска историја* (*Breviarium rerum gestarum populi Romani*). Поверојатно е дека станува збор за вториов.

богови.“³⁰ Имено, во најстаро време постоеја и човечки жртвувања (*malum sacrificium*), каде што најчесто како жртва се принесуваше т.е. „понудуваше“ лице кое претходно ќе беше осудено на смрт (*hominem immolare*).³¹

Исто така Плутарх додава дека од сите римски кралеви само основачот Ромул не востанови никаква посебна казна за *таткоубиство* (*parricidium*) – па оттука, кое било убиство тој го нарекуваше „таткоубиство“, со цел построго да го казни [cf. Plutarh, *Vitae paralelae - Romulus*, XXII, 4].³² Во врска со оваа тема, од познатиот антички историчар Тит Ливиј, кој твореше во првиот век, нам ни е позната

³⁰ Si parentum puer verberit ast olle plorassit paren... puer divis parentum sacer esto. Si nurus sacra divis parentum estod. *Непотполниот текст на Фест гласи: „Според законите на Ромул и Таџиј е вака – ако детето го удри родителот, така што овој ќе заплаче – детето да биде жртвувано на боговите на предците... Ако, пак, снаата оди пред свекрвата – нека невестата биде жртвувана на татковите богови.“ (Plorare... significat... apud antiquos plane inclamare. In regis Romuli et Tatii legibus si nurus sacra divis parentum estod in Servi Tullii haec est si parentum puer verberit ast olle plorassit paren... puer divis parentum sacer esto id est clamavit dix). Но романистот Момзен, во својата реконструкција, вели дека одредбата која се однесува на ‘синот’ треба да му се припише на Ромул и/или на Таџиј, а онаа која се однесува на ‘снаата’ треба да му се припише на подоцнежниот шести крал Сервиј Тулиј. Повеќе кај Јовановиќ, op. cit., 107.

³¹ За разлика од сакрифицијата/сакрификацијата (*sacrificium*), којашто подразбираше принесување на „крвни жртви“, во римското религиозно право се среќаваше и супликацијата (*supplicationes*), односно домашното жртвување на „бескрвни жртви“. Овие пагански и незнабожечки ритуали подоцна беа забранети од страна на императорот Константин Велики, како тотално нечовечни и нехристијански (С. 1 – *De paganis sacrificiis et templis*; С. 1, 11, 1 – *Imperator Constantius*, а. 354). Така и Žika Bujuklić, *Forum Romanum – Rimska država, pravo, religija i mitologija*, Beograd, Centar za publikacija Pravnog fakulteta u Beogradu & Dosije, 2005, 472–473 и 505–506. Спротивно Berger, op. cit., 688 и 726.

³² *Leg. Numa*, 16: Единствено Ромул, којшто не востановил никаква казна за таткоубиството, секое убиство го нарекувал таткоубиство (*Singulare est, quod [Romulus] cum nullam in parricidas statuerit poenam, omne homicidium appellavit parricidium*). Види и кај Festus, *Parrici*: Ако некој слободен човек намерно биде усмртен, тоа да се смета како таткоубиство (*Si quid hominem liberum dolo sciens morti duit, parricidias esto*)!

грозоморната епизода која се случи во VI век пр. Хр., кога ќерката на претпоследниот римски крал Сервиј Тулиј, по име Тулија, го иницираше и го поддржа убиството на својот татко – иако, според некои писатели, тој сериозно планирал да се повлече „ако фамилијарното злодело не го прекинеш во намерите за ослободување на Татковината“ [cf. Livius, *Ab urbe condita*, I, 48]:

Кога таа се враќаше дома [од Форумот], штом пристигна до крајот на Киприевата улица, каде до неодамна се наоѓаше светилиштето на [божицата] Дијана, скршна со носилката в десно, кон Урбијската стрмнина, за да се одвезе до Есквилинското брдо. Тогаш возачот што ја управуваше кочијата [т.е. двоколката] се преплаши и [од страв] ги испушти уздите, покажувајќи ѝ го на својата господарка распарчениот труп на [татко ѝ] Сервиј што лежеше овде. Уште се раскажува за гнаското и нечовечко злосторство – та во негов спомен и местово го викаат ‘Улица на злосторствата’ – каде што Тулија, избезумена од фуриите на сестра си и на првиот маж, со кочијата [безочно] го прегази татковото тело! Та и самата извалкана и испрскана, со кочијата окрвавена од татковото убиство, дел од крвта донесе до своите и до пенатите на нејзиниот маж...³³

³³ Фурии беа женски демони на подземјето кои се одмаздуваа за тешките злосторства, а ги имаше вкупно три и нивниот број, најверојатно, е преземен од старохеленскиот мит за Ериниите; Пенати (*Penates Dii*), пак, беа фамилијарни богови т.е. „куќни чувари“ на домашното огниште, кое било и нивен жртвеник и каде што, при секој оброк или позначаен семеен настан, ним им се принесуваа жртви. Види и кај Тит Ливиј, *Од основањето на градот Рим*, Скопје & Мелбурн, Матица Македонска, 2000, 106–107.

